

УДК 37.013

Г.Б. МЕГЕГА

ОСНОВНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ФЕНОМЕНА ЗДОРОВ'Я ЯК ОБ'ЄКТА ФІЛОСОФСЬКИХ ДОСЛІДЖЕНЬ**Мегега Галина Борисівна** – зав. науково-дослідною лабораторією управління системою профільної освіти ДОШПО

Проаналізовано основні підходи до визначення феномена здоров'я як об'єкта філософських досліджень. Обґрунтовано засади дослідження феномена здоров'я у системі філософського знання.

Ключові слова: феномен здоров'я, філософія здоров'я, методологія.

Осуществлен анализ основных подходов к определению феномена здоровья как объекта философских исследований. Обоснованы основания исследования феномена здоровья в системе философского знания.

Ключевые слова: феномен здоровья, философия здоровья, методология.

The phenomenon of health as an object of philosophy investigations is analyzed. The bases of investigations of phenomenon of health in the system of philosophical knowledge are grounded.

Key words: phenomenon of health, philosophy of health, methodology.

© Г.Б. Мегега, 2013

Постановка проблеми. Актуальність проблеми дослідження феномена здоров'я пояснюється його значущістю як для виживання всього людства, так і забезпечення життєспроможності українського народу. В умовах сучасної глобальної духовно-екологічної кризи, одним із проявів якої є продовження погіршення здоров'я людства, виникає всезростаючий інтерес до проблеми здоров'я в її загальнонауковому і соціально-філософському вимірах. При наявності великої кількості підходів до дослідження феномена здоров'я постає завдання як їх узагальнення, так і формулювання інтегрованого розуміння досліджуваного феномена.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Визначення феномена здоров'я як інтегрованого поняття наукових досліджень є предметом досліджень І.Брексмана, Д.Дубровського, В.Казначєва, Є.Сайко та інших зарубіжних і вітчизняних дослідників. Хоча у кожного дослідника є своя інтерпретація даного феномена у контексті власних методологічних принципів, узагальнюючих досліджень стосовно визначення філософських засад аналізу феномена здоров'я поки що немає.

Мета дослідження. На основі аналізу існуючих підходів до дослідження феномена здоров'я обґрунтувати філософські засади його розуміння.

Виклад основного матеріалу дослідження. Серед поширених підходів до визначення феномена здоров'я історично першим, достатньо поширеним і сьогодні, є так званий нормативістський напрям інтерпретації здоров'я як об'єкта наукового аналізу. При цьому здоров'я розуміється як нормальна функція організму на всіх рівнях його організації. Відповідно нормальне функціонування організму в цілому є одним з основних елементів поняття «здоров'я». Для всіх характеристик людського організму (анатомічних, фізіологічних, біохімічних, психічних) обчислюються середньостатистичні показники норми. Організм здоровий, якщо показники його функцій не відхиляються

від їхнього відомого середнього стану. Відхилення від норми розглядається як розвиток хвороби. У нормоцентричному підході здоров'я ототожнюється з певною середньостатистичною нормою, яка не наповнена для людини особистісним змістом. Наприклад, Д.І.Дубровський дає наступне визначення: «здоров'я означає нормальне функціонування живої самоорганізованої системи, а хвороба – порушення її цілісності» [2, 86].

Основною методологічною проблемою нормативістського підходу є те, що не всяке відхилення від норми є хворобою. Границя між нормою й хворобою розпливчата й достатньо індивідуальна. Те, що для однієї людини є нормою, для іншої вже хвороба. Для використання даного підходу у царині соціально-філософського аналізу суттєвою перепорою є і розуміння норми, особливо соціальної норми (соціальне, психічне здоров'я, здоров'я соціуму тощо), яке розпливчає не лише на індивідуальному, а й на соціокультурному рівні. Також слід сказати, що орієнтація людини на відповідність медичним нормам неконструктивна, тому що припускає страх і агресію стосовно того, що не укладається в певну норму. Здоров'я, очевидно, не може бути зведене до «нормальності».

Сьогодні все більшої популярності набуває підхід, який доцільно назвати рівноважно-особистісним. При цьому здоров'я розуміється як певний стан динамічної рівноваги його суб'єкта з навколишнім середовищем, при якому існує певна оптимальність реалізації життєвих функцій і гармонійний розвиток. Витоками цього напрямку інтерпретації здоров'я можна вважати позицію Піфагора, який визначав здоров'я як гармонію та рівновагу. Гіппократ також вважав рівноважне співвідношення між усіма органами тіла ознакою здорової людини, а Г. Спенсер визначав здоров'я як результат рівноваги, внутрішніх відносин до зовнішніх.

Сьогодні визначень здоров'я на основі конста-

тації стану рівноважності і гармонії в людському організмі є десятки, вони складають чи не основний масив дефініцій досліджуваного феномена. Наприклад, В.П. Казначеев трактує здоров'я як «процес (динамічний стан) збереження й розвитку біологічних, фізіологічних і психічних функцій оптимальної працездатності, соціальної активності при максимальній тривалості життя» [3, 8].

Позитивним аспектом підходу є те, що тут чітко ставиться проблема осмислення здоров'я як особистісного феномена. Зміст здоров'я пов'язаний з двома основоположними і суперечливими потребами людини, що присутні в нерозривній єдності: з одного боку, у процесі постійного розвитку зберігати особистісну, зокрема, тілесну сутність, а з іншого боку – протистояти тим впливам, що йдуть із зовнішнього середовища. Відтак є можливість сформулювати узагальнене філософське розуміння здоров'я з використанням поняття рівноважного «стану»: здоров'я як комплексна категорія, що позначає процес і іманентний атрибут природної і соціальної еволюції людини.

Однак при цьому потрібно мати на увазі що атрибутивно здоров'я не можна характеризувати як стан людини, людського організму, хоча воно (здоров'я) характеризує стан людини як біосоціальної системи. Також атрибутивно здоров'я не може бути здатністю людини, хоча людина, володіючи ресурсом здібностей і задатків, природно здатна бути здоровою. Аналогічно, можливо, недоцільно говорити про рівноважно-гармонізуючу сутність здоров'я, а тим більше розглядати його в контексті досить суперечливих гомеостатичних, адаптаційних фізіологічних функцій людини, оскільки дотепер продовжуються еволюційні морфологічні зміни організму людини. Таким чином, основною методологічною вадою підходу є проблеми при поясненні сутності розвитку людини у контексті підтримки її рівноважно-гармонійного стану.

Певною мірою цю проблему намагаються вирішити представники адаптаційного підходу. Вони визначають здоров'я як здатність його суб'єкта пристосовуватися до постійно мінливих умов існування в навколишньому середовищі, здатність підтримувати сталість внутрішнього середовища організму, забезпечуючи нормальну й різнобічну життєдіяльність. У межах підходу робиться акцент на адаптацію, як на одне з найголовніших і універсальних якостей біосистеми. Здоров'я визначається як те, на що людина здатна у своїх цілеспрямованих і усвідомлених діях (обмеження невмінням не береться до уваги). Інакше кажучи, здоров'я розуміється як сукупність потенційних і реальних можливостей людини в здійсненні своїх дій без погіршення фізичного, духовного й соціального стану, без втрат в адаптації до життєвого середовища. Причому, це такий гармонійний стан людини, у якому втрати в адаптації до середовища у фізичному відношенні можуть бути компенсовані духовною й соціальною його складовими. Зокрема, І.І. Брехман, основоположник науки про здоров'я, визначає здоров'я як «здатність людини зберігати відповідну до віку стійкість в умовах різких змін кількісних і якісних параметрів триєдиного пото-

ку сенсорної, вербальної й структурної інформації» [1, 53]. Таким чином, можна зробити висновок, що поняття здоров'я відображає якість пристосування організму до умов зовнішнього середовища й представляє собою підсумок процесу взаємодії людини й середовища проживання; сам стан здоров'я формується в результаті взаємодії зовнішніх (природних і соціальних) і внутрішніх (спадковість, стать, вік) факторів.

Загалом адаптаційний підхід до визначення здоров'я як об'єкта наукових досліджень формує методологічні засади вирішення проблеми атрибутивної належності здоров'я його суб'єктові та наявності реальних здатностей суб'єкта до тих чи інших форм життєдіяльності, пов'язаних зі станом його здоров'я. Важливим досягненням підходу є постановка проблеми щодо компенсаторних можливостей соціально-духовних аспектів здоров'я в умовах фізичної дезадаптації. Разом з тим методологічною проблемою підходу є культивування певної пасивності суб'єкта здоров'я і в цьому контексті абсолютизація об'єктивних детермінант забезпечення здоров'я як особистісного та соціального атрибуту.

Значний вплив біологічних підходів на філософське розуміння здоров'я можна пояснити тим, що тривалий час здоров'я визначалося біологічним фактором, що має значення, головним чином, для виживання й розвитку окремого індивіда. Біологічна спрямованість значно посилилася в останні десятиліття ХХ ст., що стало наслідком величезних успіхів біології й генетики. Перспективи генетичної перебудови людської тілесності поєднуються з не менш небезпечними перспективами маніпуляцій над психікою людини шляхом впливу на її мозок. Розвиток високотехнологічної наукової медицини й генетики в умовах змін у культурі, пов'язаних із занепадом духовно-моральних цінностей, з комерційним і споживчим відношенням до людського тіла, породжує складні філософські, правові й моральні питання щодо можливостей застосування нових методів і шляхів впливу на біологічні основи життя, розвитку й здоров'я окремої людини й усього людства. Злиття станів здоров'я й хвороби доходить до їхньої об'єктивної нерозрізненості, що допускається навіть у дефініціях здоров'я.

Загалом акцент на біологічній сутності людини можна визнати «тупикивим», оскільки він не відновлює узагальнений образ людини. Здоров'я не слід розглядати, підводячи під нього лише біологічний фундамент, знання про людину не повинне обмежуватися рамками природничих наук. Безумовно, розвиток людини як єдиної біологічної системи підкоряється біологічним законам. Однак здоров'я людини, крім дії цих законів, піддане впливу закономірностей соціального життя, які, не скасовуючи перших, суттєво модифікують їхній прояв. У цьому контексті здоров'я осмислюється як значимий феномен соціального буття. На думку філософа Є.В. Сайко, здоров'я слід розглядати як «структуруутворюючий фактор соціальності» [5, 3]. Ця позиція максимізується у соціоцентричному підході до розуміння феномена здоров'я, коли останнє інтерпретується як здатність до пов-

ноцінного виконання людиною основних соціальних функцій. Такий підхід використовується в багатьох визначеннях здоров'я й указує на важливість участі людини в соціальній діяльності. Один з основоположників вивчення культури здоров'я В.Климова підкреслює: «Здоров'я – міра життєвиявлення людини, гармонійна єдність фізичних, психічних, трудових функцій, що обумовлює повноцінну участь людини в різних галузях суспільної діяльності. Тому власником гарного здоров'я вважають не просто того, хто не хворіє, але хто фізично міцний, духовно сильний, зберігає високу працездатність» [4, 44]. Важливою чесною підмогою є те, що у проблему здоров'я включаються соціальні аспекти, тому обґрунтовується необхідність виокремлення здоров'я індивідуума й здоров'я населення, і на цій основі – виділення соціальних рівнів здоров'я. Здоров'я і тривале діяльне життя – одна з необхідних сторін буття людини. Здоров'я людей – важлива умова економічного прогресу суспільства, важливий чинник розвитку виробництва й підвищення продуктивності праці.

Соціальний аспект урахувають у дефініціях здоров'я І.І. Брехман, Г.Л. Апанасенко, В.П. Казначеев та інші вчені. У 1968 р. ВООЗ прийняла визначення здоров'я, що враховує особливості соціального середовища сучасної техногенної цивілізації: «Здоров'я – властивість людини виконувати свої біосоціальні функції в мінливому середовищі, з переважаннями й без втрат, за умови відсутності хвороб і дефектів» [6, 17]. Це визначення відображає відношення до людини як до біосоціальної істоти, однак воно не містить згадки про духовний компонент, що, на наш погляд, є теоретико-методологічною помилкою.

Нарешті потрібно відзначити і так званий синтетичний підхід до розуміння здоров'я. У його межах здоров'я розуміється як повне фізичне, духовне, розумове й соціальне благополуччя, гармонійний розвиток фізичних і духовних сил, принцип єдності організму, саморегуляції й урівноваженої взаємодії всіх органів. Ця ознака співзвучна з визначенням здоров'я, яке було наведено в преамбулі Статуту Всесвітньої організації охорони здоров'я і яким прийнято користуватися дотепер, незважаючи на те, що воно все частіше зазнає критичних оцінок – як стан повного фізичного, психічного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і тілесних пороків [6]. У наведеному визначенні ВООЗ здоров'я – це межа, до якої треба прагнути. Це визначення не містить критеріїв здоров'я, хоча їх дослідження є необхідним у плані концептуального осмислення поняття. Також потрібно відзначити, що у даному визначенні здоров'я, при всій його стислості, підкреслюється передусім соціально-ціннісний аспект.

На нашу думку, саме у межах метапарадигмальних та міждисциплінарних синтезів і можливе узагальнює визначення феномена здоров'я. Як інтегративне поняття здоров'я доцільно інтерпретувати як атрибутивну характеристику особистості, що є основою її життя та діяльності і забезпечує можливості особистісної самоактуалізації у контексті особистісних цілей та соціальних цін-

ностей. Безумовно, аналіз підходів до визначення здоров'я у контексті соціально-філософської проблематики був би неповним без розгляду основних тенденцій, які існують у західних філософії та соціальних науках. Загалом тенденції структурування досліджень у цій царині збігаються з вітчизняними, хоча значно ширший обсяг наукових розвідок дозволяє згрупувати існуючі підходи більш узагальнено. При узагальненні поглядів щодо розуміння в західній соціальній науці сутності здоров'я можна виділити два основні підходи: об'єктивний (заснований на розумінні й оцінці здоров'я в процесі його емпіричного вивчення) і суб'єктивний (що розглядає здоров'я в його відношенні до системи людських цінностей).

У межах об'єктивного (його західні дослідники називають ще біостатичним) розуміння здоров'я домінуючою є його характеристика як певного стану організму винятково чи здебільшого як біологічного субстрату. Найбільше значення тут мають два концептуальні підходи. Холістичний (Дж. Норденфельд) акцентує увагу на вивченні людського організму як єдиної цілісної системи в його взаємозв'язку з навколишнім середовищем з урахуванням різних якісно – кількісних характеристик [8]. Нормативно – ідеальний (Дж.А. Мартінес-Гонсалес) орієнтується на місце й роль здоров'я в ієрархії життєвих пріоритетів, позитивне здоров'я як найважливіша умова доступності людини до життєвих благ, у її нерозривному зв'язку із соціальними й культурними орієнтаціями особистості, групи й суспільства [9].

У межах біостатичного підходу здоров'я інтерпретується як чисто емпіричне, об'єктивне явище. Завдання його наукового дослідження в основному зводяться до кількісного виміру й оцінки, які загалом не мають концептуального відношення до проблеми цінностей. Звідси, як і у відповідних вітчизняних концепціях, першорядну важливість здобуває «практичне здоров'я», розглянуте у контексті протилежності хвороби.

Методологічні проблеми тут приблизно ті ж, що і у вітчизняних прихильників емпіризму та «позитивного» знання. Уявлення про здоров'я обґрунтовуються поза зв'язком із соціальними, екологічними, духовними й іншими умовами життя. При цьому постійно акцентується ідея про автономність фізіологічних процесів, що протікають в організмі, що не дає можливості розвивати концепцію здоров'я на основі уявлення про цілісність людського організму як системи, не кажучи вже про особистісні риси людини. Повне виключення суб'єктивних компонентів, як факторів, що виявляють істотний вплив на стан людини взагалі приводить до заперечення особливих і одиничних характеристик, властивих людині як особистості.

Набагато більш цікавим з погляду соціально-філософського аналізу здоров'я є суб'єктивний підхід, який останнім часом пов'язують із біопсихосоціальною парадигмою здоров'я. У його межах акцентується увага на індивідуумові як цілісній істоті в комплексі його різних характеристик. Дана концепція відображає місце й роль здоров'я в ієрархії життєвих пріоритетів індивіда й розгля-

дає позитивне здоров'я як найважливішу умову доступності для нього до життєвих благ у нерозривному зв'язку із соціальними й культурними орієнтаціями. Одним з головних аргументів представників суб'єктивних поглядів виступає їхнє положення про те, що здоров'я індивіда - це явище не просто фізіологічного характеру, але й таке, що потребує аналізу й оцінки в його особистісному аспекті.

Загалом західні дослідники сходяться на думці, що основною характеристикою суб'єктивних концепцій здоров'я є акцентування здорового стану людини як аналогії життєвого достатку, що включає такі поняття, як благополуччя, добробут, цілісність, дієздатність, інтегрованість, досконалість і т.д. (т.зв. «насичене життя»). Інакше кажучи, здоров'я не є достатком само по собі, але виступає як необхідна умова доступності й досяжності життєвих благ. Вважається, що вищезгадані підходи можуть бути інтерпретовані як герменевтика достатку, що знаходить свій прояв в освоєнні всієї сукупності життєвого досвіду індивіда, а в теоріях здоров'я конкретизується через такі поняття, як тілесна інтегрованість, позитивна функціональність, благополуччя тощо. При цьому здоров'я, поперше, є позитивним станом тілесної організації індивіда, коли його самість і фізіологічні процеси оптимально доповнюють один одного. Ця умова, у свою чергу, дозволяє йому перебувати в гармонійній взаємодії з навколишнім середовищем, зокрема, на високому рівні адаптованості до зовнішнього середовища. По-друге, здоров'я - це не тільки позитивна умова, але й відкритість до достатку, своєрідна передумова для подальших досягнень. Стосовно до самого здоров'я це може знайти вираження в його зміцненні, удосконалюванні тощо.

У цілому позитивно оцінюючи суб'єктивний підхід західних науковців до розуміння здоров'я, передусім у контексті його соціально-філософського аналізу, слід мати на увазі і його суттєві методологічні проблеми. Теоретико-гуманітарний

зміст суб'єктивних концепцій здоров'я утруднює їх використання як методології практичних досліджень, оскільки у його межах мало уваги приділяється власне кількісним параметрам здоров'я. Оскільки основний акцент робиться на суб'єктивні переживання й уявлення індивіда про власне здоров'я й благополуччя, проблемним стає і використання даних концепцій для вироблення певних критеріїв здоров'я. Цьому ж перешкоджає і акцентування індивідуальних уявлень про благополуччя в силу їх суб'єктивного характеру. Нарешті, слід вказати на виникнення дуже серйозної методологічної проблеми можливих розбіжностей між об'єктивними показниками здоров'я та його суб'єктивним сприйняттям індивідом.

Висновки та напрями подальших досліджень. Таким чином, на сьогодні можна на основі визначення сутнісних елементів феномена здоров'я виділити кілька концептуальних напрямів дослідження цього поняття. Загалом вони групуються навколо вирішення проблеми співвідношення біологічного та соціально-духовного як характеристик здоров'я. У соціально-філософському аспекті здоров'я вивчається як атрибутивна характеристика особистості у контексті її буття в системі соціальних відносин, як частина людської сутності, що детермінується станом організму та загалом особистості. У межах такого розуміння феномен здоров'я є мірою реальних можливостей людини як суб'єкта діяльності. Здоров'я як предмет соціально-філософського дослідження проявляється в «життєвому світі» людини як соціальний інститут та як індивідуальна й соціальна цінність. З погляду подальших досліджень найбільш перспективними є метапарадигмальні та міждисциплінарні синтези як основа визначення феномена здоров'я. Як інтегративне поняття здоров'я доцільно інтерпретувати як атрибутивну характеристику особистості, що є основою її життя та діяльності і забезпечує можливості особистісної самоактуалізації у контексті особистісних цілей та соціальних цінностей.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Брехман И.И. Философско-методологические аспекты проблемы здоровья человека / И. И. Брехман // Вопросы философии. - 1982. - № 2. - С. 48-53.
2. Дубровский Д.И. Здоровье и болезнь - проблемы самопознания и самоорганизации / Д. И. Дубровский // Философия здоровья - М.: 2001. - С. 86-109.
3. Казначеев В.П. Основы общей валеологии / В.П.Казначеев. - М., Воронеж. - 1997. - 324 с.
4. Климова В.И. Человек и его здоровье. - М.: Знание, 1985. - 192 с.
5. Сайко Е.В. Здоровье как явление социального бытия и основание действующей силы человека в его эволюции / Е.В.Сайко // Мир психологии. - 2000. - №1. - С. 3-12.
6. Устав (Конституция) Всемирной организации здравоохранения // Всемирная Организация здравоохранения: Основные документы: пер. с англ. - 39-е изд. - М.: Медицина, 1995. - 208 с.
7. Martinez - Gonzalez J.A. Variables independently associated with self - reported obesity in the European Union population / J.A. Martinez Gonzalez, et al. // Public Health Nutrition. - 1999. - №2. - P. 125-133.
8. Nordenfelt, L. On the nature of health: An action theoretic approach / L. Nordenfelt. - Dordrecht: Reidel, 1987. - 217 P.